

TAFAKKUR ZIYOSI

Tafakkur ziyosi 1/2024
ilmiy uslubiy jurnal

Biz bugun mamlakatimizda erkin fuqarolik jamiyati, huquqiy demokratik davlat barpo etar ekanmiz, jadid bobolarimizning gumanistik qarashlariga tayanamiz, ularning merosidan ma'naviy kuch-quvvat olamiz.

Farzandlarimizni hartomonlama barkamol, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonlar etib tarbiyalashda taraqqiyparvar ajdodlarimizning aql-zakovati, iroda va matonati barchamiz uchun ibrat maktabi bo'lib xizmat qiladi.

Shavkat Mirziyoyevning "Jadidlar merosini o'rganishga bag'ishlangan xalqaro konferensiya ishtirokchilariga yo'llagan tabrigi"dan

BOSH MUHARRIR

Shavkat Safarovich Sharipov –
pedagogika f.d., professor

MUHARRIR O'RINBOSARI

Farrux Aqchayev – tarix f.f.d.,
dotsent

MAS'UL KOTIB

Abdug'affor Abdurahmonov – tarix
f.b.f.d. PhD

TARJIMONLAR:

Zubayda Jumayeva-filologiya
f.b.f.d., dotsent (rus tili bo'yicha)

Eldar Hasanov-filologiya
f.b.f.d. (rus tili bo'yicha)

Anora Jabborova -filologiya
f.b.f.d., (ingliz tili bo'yicha)

Dildora Baxriddinova - katta
o'qituvchi (ingliz tili bo'yicha)

Musahhihlar

Feruza Jumayeva- filologiya f.b.f.d.
dotsent.

Murodulla Jo'rayev-
filologiya f.b.f.d.

SAHIFALOVCHI

Zarina Abdusattorova

Muassis - Jizzax davlat
pedagogika universiteti
Jurnal yilda 4 marta
(har chorakda) chop etiladi.

Matnlarda foydalanilgan iqtibos
va ma'lumotlar aniqligi uchun
mualliflar mas'uldirlar.

Jurnaldan ko'chirib olinganda,
manba qayd etilishi shart.

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Anatoliy Sagdullayev, tarix f.d., akademik
Komiljon Tojiboyev, biologiya f.d., akademik
Andrey Zuyev, Novosibir DU Gumanitar instituti professori, tarix f.d.
(Rossiya)

Stiven Korbet, Portsmud universiteti, Tillar va amaliy tilshunoslik
yo'nalishi professori (Buyuk Britaniya)

Seyko Wazake, Chibu universiteti doktori (Yaponiya)
Donina Lyudmila, Sank-Peterburg DU dotsenti, filologiya f.n.
(Rossiya)

Jakelin Duglas, Norwich tillar o'qitish instituti professori (Buyuk
Britaniya)

Himmat Karadal, Izzet Baysal universiteti professori (Turkiya)
Tuba Yilmaz, Nejmiddin Erbakan universiteti professori (Turkiya)

G'ayrat Qodirov, biologiya f.n., dotsent

Botir To'xtamishev, texnika f.n., dotsent

Sarvar Nazarqosimov, sotsiologiya f.b.f.d., dotsent

Qozoqboy Yo'ldoshev, pedagogika f.d., professor

Usmonjon Qosimov, filologiya f.d., professor

Abdug'affur Mamatov, filologiya f.d., professor

Umrzoq Jumanazarov, filologiya f.d., professor

Faniya Axmedshina, tarix f.d., professor

Baxti Ochilova, falsafa f.d., professor

Hamid Meliyev, pedagogika f.n., professor

Xudoybergan Mavlonov, biologiya f.d., dotsent

Qo'chqor Hakimov, geografiya f.n., professor v.b.

Mo'min Hoshimxonov, falsafa va filologiya f.d.

Furqat Axmedov, pedagogika f.n., professor

Akbar Saitkasimov, falsafa f.d., professor

Zuhra Yaxshiyeva, kimyo f.d., professor

Abdunazar Nurmonov, pedagogika f.d., professor

Rustam Abdurasulov, psixologiya f.d., dotsent

Marat Sultonov, kimyo f.d., professor

Raximboy Yarmatov, pedagogika f.d., dotsent

Ilyos Islamov, tarix f.d., dotsent

Muxtorqul Pardayev, tarix f.n., dotsent

Rabbim Yusupov, texnika f.n., dotsent

Oleg Kim, filologiya f.n., dotsent

Abduvali Shamshiyev, iqtisod f.n., dotsent

Yulduz Karimova, filologiya f.n., dotsent

Kamoliddin Zoyirov, pedagogika f.n., dotsent

Sherali Abduraimov, pedagogika f.b.f.d., dotsent

Feruza Jumayeva, filologiya f.b.f.d., dotsent

Bobomurod Toshboyev, falsafa f.b.f.d., dotsent

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasining filologiya, falsafa va pedagogika fanlari bo'yicha ekspert kengashi (2018-yil 29-dekabrda 260/6-son bayonnomasi) tavsiyasi bilan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal Jizzax viloyati Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar boshqarmasidan 2020-yil 25-aprelda 06-042 raqam bilan qayta ro'yxatga olingan. Jurnalning xalqaro ISSN raqami: 2181- 6131

MANZIL: 130100, Jizzax shahri,
Sh. Rashidov ko'chasi, 4-uy, bosh bino
TELEFON: (99872) 226 02 93,
(99897) 644 84 44
FAKS: (99872) 226 46 56

JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
MATBAA BO'LIMI
Jizzax shahri, Sharof Rashidov ko'chasi, 4-uy
2024-yil 25-mart kuni bosmaxonaga topshirildi.
Qog'oz bichimi A4 Buyurtma: _____
Nashr adadi: 100

MUNDARIJA

TAHRIRIYAT MINBARI

Sh.S.Sharipov., S.T.Yaxshiliqov Oliy ta'limga sun'iy intellektni joriy etish zaruriyati: tarixiy asoslar va zamonaviy tendensiyalar..... 4

TAQVIM:

U.Qosimov., D.Elmuradov Tilimiz va adabiyotimizning benazir yalovbardori..... 7

PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA INNOVATSION TA'LIM

Sh.S.Sharipov., V.Q.Raxmonova Uzluksiz ta'lim tizimida uzviylikni ta'minlashning pedagogik muammolari 10

X.R.Sanakulov., G.O.Abduraimova., Sh.Y.Ishmetova Boshlang'ich ta'limda "STEAM – ta'limi" yondashuvi asosida "texnologiya" fanini o'qitishning asosiy pedagogik tamoyillari 13

X.A.Meliyev., R.X.Bo'ltakova., Sh.B.Qosimova Oliy ta'limda STEAM ta'lim tizimini tashkil etish va uning imkoniyatlari 19

M.X.Shomirzayev Oliy o'quv yurtlari talabalarida texnologik kompetentlikni rivojlantirishning klasterli modeli 21

R.T.Umarov., J.B.Orishev Mustaqil ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik jihatlarini..... 25

A.B.Musoyeva Tadqiqot kompetensiyasini oshirish bo'yicha AQShda o'rtirilgan tajriba va uni amaliyotga joriy etish 28

U.S.Musayev Yaponiya va Janubiy Koreya ta'lim tizimlarining innovatsion tomonlari: qiyosiy tahlil..... 32

L.A.Xalmamatova Pedagogik texnologiyani loyihalashtirish va rejalashtirish yo'llari..... 36

A.J.Uzmanov Axborot texnologiyalariga oid bilimlarga asoslangan ta'lim raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim omilidir 39

A.M.Mirzaakbarov IQ (intelligence quotient) masalalarini yechishga o'rgatish orqali bo'lajak o'qituvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish 43

AMALIY FANLAR

I.Jumaniyazov Baxshi va jirovlarning asosiy cholg'u asboblari 46

N.O.Berdiyev Bo'lajak arxitektor va dizaynerlar faoliyatida grafik tasvirlashning o'рни va ahamiyati 48

S.R.Xalikov Yashil instituti tuzilmasini yaratgan, ekologik toza va barqaror arxitektura loyihalari asoschisi Kisho Kurokava hayoti va ijodi..... 53

B.E.Qodirov Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining mustaqil ta'limini tashkil etish imkoniyatlari..... 57

K.T.Мухамедзянов О вокальном цикле "сюзана" композитора Г. Мушеля на стихи узбекской поэтессы Зульфийи Исраиловой 60

E.Z.Nurmatov Talabalarni ommaviy jismoniy tarbiya va sportga jalb etish mexanizmlarini xorij tajribalari asosida takomillashtirish 63

IJTIMOY FANLAR

A.Saitkasimov., A.Idiboyev Yangi O'zbekistonda inson manfaatlari va qadr-qimmati ustuvorligini ta'minlashning ijtimoiy-falsafiy xususiyatlari 68

T.M.Burxanov Harbiy-kasbiy qadriyatlarni rivojlantirishda bo'lajak ofitserlarda Vatan ravnaqi g'oyasini shakllantirishning o'рни 71

Ф.А.Ахмедшина Халяль туризм: новая концепция туристского бизнеса в мире и Узбекистане 76

A.X.Amonlayev Ibrat kategoriyasi shakllanishining ijtimoiy-falsafiy tahlili 80

X.E.Boboqulova Falsafiy dunyoqarash dunyoqarashning eng yuqori turi sifatidagi mantiqiy tushuncha... 83

A.Boltayev Sovet tuzumi davrida O'zbekistonda sud tizimning shakllanishi va rivojlanish tarixi 88

D.U.Jumanazarova Axloqiy madaniyat va shaxs ma'naviyati tushunchalarining ijtimoiy-pedagogik tavsifi..... 91

Z.A.Bozorboyeva Demografik o'zgarishlar va ijtimoiy-iqtisodiy-ekologik muammolar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tamoyillari..... 94

B.S.Turdiyev Jamiyat ideosferasida milliylik va umuminsoniylik dialektikasi 98

R.R.Nurqulova Muhammad Shayboniyxon..... 102

S.U.Kistaubayev Amaliyot va texnologiya darslarida bolalar va boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik bilimlarini oshirish usullari..... 106

FILOLOGIYA FANLARI

F.R.Ravshanov Shoh Hakim Xolis Toshkandiy	109
A.C.Musaev О качестве переводов русских слов и фразеологизмов на узбекский язык	113
N. D. Hasanov Masnaviy va Mab dai nur	115
G'.O.Xolbutayev Kulgiga asoslangan folklor janrlarning o'rganilishi	120
X.Xolmurodov, U.Mustanov Alisher Navoiy she'riyatida ishqiy obrazlar muvoziyligi	123
N.Q.Bo'riyeva J.R.R.Tolkin asarlarining zamonaviy intertekstda aks etishi	126
A.L.Kenjaye v A.S.Pushkinning "... ga" she'ri tahlili	130
З.Ш.Жумаева Структурно-семантические типы фразеологизмов	133
J.A.Lutfullayev "Mungli ko'zlar" romanining mavzu ko'lam i va tasvir uslubi	135
D.E.Kariyeva Teaching english vocabulary to students of economic universities	140

TABIY VA ANIQ FANLAR

G.I.Sayfullayeva, M.H.Norqulova Astronomiya darslarining samaradorligini oshirishda interaktiv dasturiy vositalardan foydalanish	144
M.R.G'o'dalov, N.D.Qosimov Sangzor havzasida tarqalgan tuproq turlari va ularning xususiyatlari	148
F.P.Raxmonkulov O'quv jarayonini tashkil etishda onlayn xizmatlardan foydalanish	151
P.P.Кучкарова Кольчато -цепных перегруппировках лигандов при комплексообразовании с ионами переходных металлов	154
F.Q.Tugalov Fizika va biologiya fanlari integratsiyasi	158
S.S.Alikulov Maktab fizika kursida robototexnika asoslarini o'rganish	160
H.T.To'rayeva Organik kimyoni klaster usulida o'qitish metodikasini takomillashtirish	164

YOSH TADQIQOTCHILAR

O'.H.Mavlonova Xushmuomalalik me'yorlari va urfga kirgan odatlar	169
X.A.Usmanova O'zbek she'riyatida ramzlar tasnifi	176
K.X.Abduvaliyeva Kimyoviy masalalar yechish usullaridan foydalanishning ahamiyati	180
Sh.R.Bobobekov Kiberhujum va uning salbiy ta'sirlarini oldini olish yo'llari	183
Sh.A.Jo'rayev Erkin Vohidov so'z olami va ijod saboqlari	188
G.B.Nafasova Praxeological approach to development of logical competence of future physics teachers	191
M.B.Qodirova Hurmat ma'nosini ifodalovchi so'zlarning ingliz tiliga tarjimasi xususida	195
Sh.N.Avazbekova O'quvchilarda zamonaviy integrativ metodlar asosida ilmiy xabardorlik kompetensiyasini rivojlantirish	199
A.A.Yakunina Проблема определения термина концепт в современной лингвистике	202
M.Ш.Яхшиева Занятий аэробикой и её всестороннее влияние на организм студентов	207
F.X.Dadaboyeva O'quvchilarga ingliz tilini o'qitish jarayonida og'zaki nutqni shakllantirishning nazariy asoslari xususida	211
R.I.Rasulova Ekologik ta'limning samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish metodikasi	216
Y.A.Ismatillayeva Ekologik tarbiyaga oid tarixiy materiallardan foydalanishning o'ziga xos jihatlari	219
O.Ф.Ахмедов Формирование межнациональной культуры в начальных классах	223
M.Sh.Shotirova Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ qobiliyatini rivojlantirishda tarbiya fanining o'rni	227
G.X.Norbekova Afsun va unga oid birliklarning madaniyatlar kesishuvidagi o'rni	231
Sh. T.Mirzamatova O'quvchilar shaxsiyatining psixologik xususiyatlari orqali kimyo fani bo'yicha bilimlarni optimallashtirish	235
Z.Yulchiyeva Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida ta'limiy o'yinlardan foydalanish ...	237

JAMIYAT IDEOSFERASIDA MILLIYLIK VA UMUMINSONIYLIK DIALEKTIKASI

Bexruz Sobirovich Turdiyev – dotsent, Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamiyat ideosferasi rivojida insoniyatning ming yillar mobaynida qadrlanib kelingan milliy va umuminsoniy qadriyatlarining o'zaro dialektik aloqadorligi falsafiy tahlil etilgan.

Аннотация: В данной статье философски анализируется диалектическая взаимосвязь национальных и общечеловеческих ценностей, ценившихся нашим народом на протяжении тысячелетий, в развитии идеосферы общества.

Abstract: This article philosophically analyzes the dialectical interrelation of national and universal values, valued by our people for thousands of years, in the development of society's ideosphere.

Kalit so'zlar: qadriyat, integratsiya, tafakkur, stereotip, sivilizatsiya, madaniyat, ma'rifat.

Ключевые слова: ценность, интеграция, мышление, стереотип, цивилизация, культура, просвещение.

Keywords: value, integration, thinking, stereotype, civilization, culture, enlightenment.

Yangi O'zbekiston taraqqiyotida, milliy o'zlikni anglash, mazmun mohiyatiga ko'ra, jamiyat ideosferasi tizimida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini taqozo etadi. Bugun o'zbek xalqining milliy va umuminsoniy qadriyatlar hamohangligini rivojlantirish sohasida keng imkoniyatlar eshigi ochilmoqda. Turli madaniyatlarning o'zaro aloqasi va bir-biridan o'zaro bahramand bo'lishi imkoniyatlari yuzaga kelib, milliy tiklanishdan milliy yuksalish jarayonida mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy strategik islohotlar jarayonida ma'naviy qiyofasi yangilanib, yuksalib borishimizga harakatlantiruvchi kuch vazifasini o'tab kelmoqda.

Hozirgi integratsiyalashuv jarayoni insoniyat oldida yangi bir davrni boshlab berar ekan, bu davr jahon ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy jarayonlari mutassil o'zgarayotgan va inson tafakkuri yangilanib borayotgan, manfaatlar umumiyliги yuz berayotgan jarayonni boshdan kechirmoqda. Bu integratsiyalashuv jarayonida jahon ideosferasining takomillashuvi faqatgina bir xalq, mamlakatning o'z hududi doirasi bilan cheklanib qolmay, balki hozirgi jarayonda dunyo mamlakatlarini o'zaro manfaatlar mushtarakligini taqozo etmoqda. Har qanday mamlakatda vujudga kelayotgan muammo ham barcha xalqlar uchun tegishlilikni anglatib, umuminsoniy mohiyat kasb etmoqda. Shunday keskin va shiddatli bir jarayonda insonning milliylik va umuminsoniylikka bo'lgan ehtiyoji ortib boradi.

Mamlakatimizda jamiyat ideosferasi yangilanish jarayonlarining milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan o'zaro dialektik aloqadorligi, ma'naviy islohotlarning tub mohiyatini ochib berishga doir qarashlar

M.Quronov, N.Jo'rayev, Q.Nazarov, I.Ergashev, N.Shermuhamedova, A.Erkayev, S.Otamurotovlarningizlanishlarida, demokratik taraqqiyot va ma'naviy rivojlanishning aloqadorligiga oid fikr-mulohazalar F.X.Yuldasheva, M.Q.Normurotova, R.I.Norliyev, R.R.Ro'ziyeva, H.A.Axmedov kabi tadqiqotchilar ilmiy ishlarida kuzatiladi.

Mazkur maqolani yozishda analiz va sintez, retrospektiv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, dialektik va sinergetik kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan.

Bugungi kunda aynan ana shu voqeylik yuz yillik mohiyatini anglaydigan omilga aylanmoqda. Ijtimoiy falsafa, siyosiy tafakkur, barqarorlik va beqarorlik singari g'oyalar rivojlanganligi sari insoniyat turli muammolar girdobiga tushib qolmoqda. Natijada, turli millat va xalqlar bir-biridan ayro holda emas, bir-biri bilan hamkorlikda yashashi kerakligini tushunib yetmoqda. Ushbu anglash jarayonida esa, turli millat va xalqlar orasida umuminsoniy qadriyat va madaniyat ahamiyatining oshib, umuminsoniylik ideosferasining kengayib borayotganligidan dalolat beradi. Beqarorlikdan barqarorlikka, xususiylikdan umumiylikka o'tish zarurat ekanligi tobora kengroq ko'zga tashlanmoqda. Ushbu jarayonda jamiyat hayotidagi gomogenlashuv, ya'ni xalqlar va millatlarning milliy g'oyasi, ma'naviyati, madaniyati va turmush tarzi orqali o'zaro yaqinlashish jarayonlari keskin jadallashib bormoqda.

Madaniyatlararo yaqinlashuv birinchidan, jahon xalqlari o'rtasida o'zaro bir-birini tushunish, o'zaro hurmatda bo'lish darajasining ortishiga olib kelsa, ikkinchi tomondan xalqlarning o'z milliy ideosferasi, qadriyat va urf-odatlarini zo'r berib himoya qilishi esa,

insonga xuddi millatchilik, shovinizm va ratsizm kabi holatdek tuyuladi. Milliy ideosfera takomil bosqichi esa, millatchilik va irqchilik singari illatlar bilan kelisha olmaydi. Millatchilik ma'naviy qashshoqlik belgisi, milliy ongning nurashidir. Millatchilik, nafaqt o'zga millat vakillariga, qolaversa, o'z millati taraqqiyotiga boltaurishdir. Demak, o'zga millat manfaatlarini rad etish, ularning qadriyatini mensimaslik, ularni kamsitish hisoblanib, ijtimoiy adovat tug'diradigan salbiy illatdir. Shu ma'noda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev millatlararo totuvlikni "Ana shunday murakkab vaziyatda mamlakatimizda turli millat va dinga mansub insonlar o'rtasida do'stlik va hamjihatlikni yanada mustahkamlash biz uchun borgan sari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hech shubhasiz, bu bizning zaminimizda tinchlik va osoyishtalikning mustahkam kafolati, xalqimiz bunyodkorlik salohiyatini, uning ertangi kunga bo'lgan ishonchini oshirishning asosi bo'lib xizmat qilmoqda"¹, – deb alohida ta'kidlaydi.

Bugungi integratsiyalashuv jarayonida milliylik va umuminsoniylikning uyg'unligini jamiyat ideosferasida faqat o'zaro sog'lom muloqot, o'zaro bir-birini tushunish va hurmat qilish madaniyati bilan saqlab qolishi mumkin. Aynan mazkur muloqot bir-birini tushunish va hurmat qilish madaniyati milliylikning umuminsoniylik bilan uyg'unlashuviga aylantiradigan g'oyatda murakkab va ayni paytda ijtimoiy zaruratga aylangan tarixiy-falsafiy hodisadir.

Afsuski, davlatlar ideosferasidagi turli kelishmovchiliklar asosida yuzaga kelayotgan o'zaro urushlar, milliylik va umuminsoniylikning aloqadorligini yana ham dolzarb qilib qo'ymoqda. Bu dolzarblik esa, o'z navbatida, bunyodkor ideosferaga bo'lgan ehtiyojga tayanadiki, milliy va umuminsoniy g'oyalar bor joyda barqarorlik, o'zaro ruhan va qalban yaqinlik, tinchlikparvarlik va bunyodkorlik tuyg'ulari shakllanadi. Demak, o'zaro dialektik bog'liqlik bu jahon madaniyatlararo tinchlik va barqarorlik, insonparvarlik va yuksalish sari yo'ldir. O'zaro bir-biriga nisbatan hurmat, bir-biriga bo'lgan ishonch orqali umuminsoniy g'oya yuksalishiga olib keladi.

Integratsiyalashgan davr talabi nuqtai nazardan har qanday millat va xalqlarning milliy g'oyasi jahondagi turli millat va xalqlarning umuminsoniy g'oyasi bilan ochiq muloqot o'rnatishga qodir bo'lishi lozim. Xuddi ana shu ochiq muloqot jarayonida ma'lum bir qadriyatlar tizimi ikkinchi bir qadriyat va madaniyatlar rivojiga o'z ta'sirini o'tkazib, uning rivojlanishiga xizmat qiladi. Chunki faqat milliy ideosferaga o'ralib qolish, har qanday madaniyatga teskari munosabatda bo'lish ojizlik va stereotiplikdir. Bu innovatsion

yuksalishlardan ortda qolishga sabab bo'lishi mumkin. Boshqa xalqlar ideosferasiga mutlaq singib ketish esa, milliylikning tanazzulga yuz tutishiga olib kelishi mumkin. Ana shunday keskin va murakkab jarayonda ideosferada o'zaro ta'sir va qabul qilish tuyg'usi me'yorida bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Agar turli millat va xalqlar kuchli rivojlangan davlatlardan o'zini madaniyatini ustun qo'yib, faqat o'zining milliy an'ana va qadriyatlariga tayansa milliy mahdudlikka yuz tutsa, jahon madaniyatiga, zamonaviy sivilizatsiya yutuqlariga keragidan ortiqcha ko'r-ko'rona ergashishi undan ham og'irroq bo'hronlarga sabab bo'lishi mumkin. Demak, har qanday ideosfradagi ta'sir chegaralarini anglash, tahdidlardan o'zini-o'zi himoya qilish omillarini to'g'ri tanlay olishi muhim ahamiyatga ega.

Madaniyatlararo integratsiya jahon ideosferasini yangilashga, inson salohiyatini boyitishga, uning madaniy saviyasini yuksaltirishga xizmat qiladigan ijtimoiy-faslafiy, tarixiy jarayondir. Bugun O'zbekiston ham jahon madaniyati yutuqlaridan chetga qolishi mumkin emas. Aksincha, jahon madaniyati taraqqiyot yo'lidan uyg'unlikda borishi, uning ilg'or yutuqlaridan foydalanishi, o'z navbatida esa, o'zining madaniy yutuqlari bilan zamonaviy sivilizatsiyaga hissa qo'shishi davr talabidir. Ammo bu asnoda, milliy ma'naviyatimizga, mentalitetimizga, qadriyatlarimizga zid bo'lgan madaniyatni olib kirish kerak degan fikrga bormasligimiz lozim.

Bunda bir mamlakat ideosferasini boshqasiga teskari qo'yish yoki biri chegarasida ikkinchisini ijodiy o'zlashtirishdan chetda turish ma'nosida tushunilishi kerak emas, albatta. Jahon xalqlaridan qaysi xalq umuminsoniy madaniyat rivojiga salmoqli hissa qo'shgan bo'lsa, uni ijodiy o'zlashtirish lozim. Biroq, o'zligini unutish o'zgan to'g'ri tushunishga yo'l ochmaydi. Aksincha, ilmida bir yoqlamalikni keltirib chiqaradi.

Jamiyat ideosferada milliylikning o'ziga xosligi bu millatning milliy xususiyatlari, uning qiyofasi va asrlar bag'ridan yetib kelgan qadriyatlarda namoyon bo'ladi. Milliylik mohiyatida asrlar osha yetib kelgan, o'zida o'tmish natija va yutuqlarini aks etgan, ayni integratsiyalashuv darida madaniy tajribalar asosida yuksalib borayotgan, o'zining yangi ijobiy jihatlarini namoyon etayotgan jarayon nazarda tutiladi. Bu jarayon, avvalo, milliy ong, milliy tafakkur, milliy o'zlikni anglash bilan bog'liq bo'lgan obyektiv voqelikdir. Ushbu voqelik har bir millat va xalqning milliy yuksalanganlik darajasi yoxud mazkur millat yoki xalqning sivilizatsiyalashganligini ko'rsatuvchi omildir.

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Respublika baynalmilal madaniyat markazi tashkil etilganining 25-yilligiga bag'ishlangan uchrashuvdagi nutqi. // "Xalq so'zi" gazetasi, 24-yanvar 2017-yil.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, hozirgi integratsiyalashuv jarayonining quyidagi ijobiy va salbiy jihatlari ko'zga yaqqol tashlanmoqda:

Birinchi, yuksak ma'naviy taraqqiy etgan millat va xalqlar madaniyati ma'lum bir millat va xalqlarning madaniy rivojlanishiga, ularning yuksalishiga va jahon madaniyatidan bahramand bo'lishiga yordam bermoqda. Bu esa, rivojlanayotgan millat va xalqlarning milliy madaniy zaruriyatidan kelib chiqib, jahon umuminsoniy ma'naviy yutuqlariga intilish orqali uning eng ijobiy, ilg'or tomonlarini qabul qilib, salbiy jihatlari qabul qilmaslik singari hayotbaxsh ideosferani, zamonaviy madaniyat va ma'rifat yutuqlarini taqozo etadi.

Ikkinchi, ba'zi bir taraqqiy etgan xalqlar madaniyati kichik xalqlar madaniyatini yutib yubormoqda. O'zining madaniy ta'siri jarayonida kichik xalqlarning milliy o'ziga xosligi, an'ana, urf-odat va turmush tarzining, hattoki milliy tilining yo'qolib borishiga sabab bo'lmoqda.

Uchinchi, ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlar jahon taraqqiyotida o'zining munosib o'rnini egallashga jahon sivilizatsiyasiga ko'r-ko'rona ergashishi mumkin. Bu esa, ushbu millat yoki xalqning necha asrlar davomida shakllangan o'ziga xos xususiyatlariga ta'sir etib, uni g'oyaviy bo'hronga yuz tutishiga sabab bo'lishi mumkin.

To'rtinchi, umuminsoniy g'oya barcha xalq va millat vakillariga mansub bo'lgan, ularning insoniy fazilatlarini ifodalaydigan qadriyat, urf-odat, an'analar, maqsadlar, g'oyalar, shu asosda amalga oshiriladigan harakat va faoliyat hisoblanib, undan samarali foydalanish umumbashariy muammolarni bartaraf etishga yordam beradi. Jumladan, insonning sihat-salomatligi, uning huquq va erkinliklari, mamlakatlarning xalqaro hamkorligi, ekologik va energetik muammolar, umuminsoniy boy tarixiy meros, umuminsoniy qadriyatlar, hozirgi dunyoning globallashuvi, o'zaro bog'liqligi va boshqa masalalar shular jumlasidandir.

Jahon taraqqiyotining hozirgi integratsiyalashuv jarayonida, bir tomondan, milliy g'oya, ikkinchi tomondan esa umuminsoniy g'oyaning ahamiyati ortib borayotganligini ko'rsatmoqda.

Faylasuf Matbua Ahmedova tadqiq etishicha, milliy (yagona sifatida), mintaqaviy (alohida sifatida), umuminsoniy (umumiy, yalpi) qadriyatlar dialektikasini hisobga olgan holda yoshlarni milliy an'analar, urf-odatlar, rasm-rusmlarga, milliy til va san'atga hurmat ruhida tarbiyalash zarur. Agar inson o'z xalqining milliy madaniyatini, tarixini, ma'naviy qadriyatlarini yaxshi bilsa va qabul qilsa, u holda u dunyodagi boshqa xalqlarning

madaniyati va falsafasini ham yaxshi qabul qiladi, ular haqida o'z mustaqil fikriga ega bo'ladi, deb ishonish mumkin².

Shundan kelib chiqib, O'zbekistonda milliylik va umuminsoniylik dialektikasi masalasida quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

Birinchi, umuminsoniy g'oya, ma'naviyat va madaniyatlar uyg'unligini tan olgan holda milliy madaniyatimiz, tariximiz, tilimiz, milliy qadriyatlarimizni boyitish, ularni milliy tiklanishdan milliy yuksalishimiz sari yangi bosqichga ko'tarish va ta'sirchanligini oshirish, milliy o'zlikni anglashni yuksaltirib, jamiyatning ma'naviy yangilanishini ta'minlash;

Ikkinchi, mamlakatda istiqomat qilayotgan barcha millat va elatlarning tili, madaniyati, qadriyat va urf-odatlarini rivojlantirish, ularga yaratib berilgan imkoniyat va shart-sharoitlarni yaratishda keng ko'lami islohotlarni amalga oshirish;

Uchinchi, xalq roziligi, innovatsion taraqqiyotga xizmat qiladigan, yangicha fikrlaydigan, erkin fikrlaydigan, milliy va umuminsoniylik ruhida yosh avlodni tarbiyalash;

To'rtinchi, fan-texnika, innovatsiya, ta'lim va tarbiya, madaniyat va san'at, jismonan va ma'nadan sog'lom avlodni voyaga yetkazish chora-tadbirlarida yuksak natijalarga erishish;

Beshinchi, intellektual merosning barcha turlarini rivojlantirish, insonlarning intellektual salohiyatlarini namoyon etishda barcha shart-sharoitlarni yaratish va b.

Bugungi kunda O'zbekistonning jahon hamjamiyatida madaniyatlararo muloqotni o'rnatish maqsadida xalqaro tashkilotlar bilan faol hamkorlikda faoliyat yuritmoqda. Shu orqali jahon xalqlariga milliy ideosferamiz va madaniyatimizni tanishtirishga muvaffaq bo'lmoqdamiz. Ayniqsa, bunda BMTning ta'lim, fan va madaniyat bilan shug'ullanuvchi maxsus tashkiloti YUNESKO bilan xalqaro madaniy aloqalarni rivojlantirish, umuminsoniy va milliy merosimizni asrab-avaylash sohasida olib borilayotgan tadbirlar buning isbotidir.

2001-yilda YUNESKO davlatlar va nohukumat tashkilotlari o'rtasida mazkur masalaga bag'ishlangan ijtimoiy so'rov o'tkazib, 2003-yili Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishga bag'ishlangan konvensiya qabul qilingan. Shu kunga qadar 88 mamlakatning ajdodlardan avlodlarga asrlar osha o'tib kelayotgan 300 durdonasi - urf-odat, an'ana, bayram, taom, xalq og'zaki ijodi, qo'shiq, raqslari insoniyatning nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan³.

YUNESKO nomodiy merosining milliy ro'yxatida mamlakatimizning ko'plab obyektlari joy olgan bo'lib, shulardan Xivaning Ichan

2 Ahmedova M. Falsafa. T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2006. -B.441.

3 <https://uzbekistan.lv/uz/uzbekiston-yunesko-tinchlik-va-ezgulik-yolidagi-hamkorlik/> Tashrif: 14.02.2024

qal'asi (1990), Buxoro (1993), Shahrisabzning tarixiy markazi (2000) hamda Samarqand (2001) – to'rtta eng qadimiy va ko'ha shaharlar YUNESKO ro'yxatiga kiritilgan. Shuningdek, YUNESKOning mamlakatimiz va mintaqaga xos bo'lgan butunjahon nomoddiy madaniy merosi ro'yxatidan milliy mumtoz musiqa an'alaridan biri - Shashmaqom (2008), Surxondaryo viloyatining eng qadimgi etnografik manzilgohi - Boysun tumani madaniy makoni (2008), Farg'ona vodiysining an'anaviy ashulasi – Katta ashula (2009), milliy taomimiz "Palov madaniyati va urf-odatlar" va Sharq mamlakatlarining yangi yil bayrami – Navroz (2009), o'zbek xalqining yumoristik san'ati – Askiya (2014), o'zbek xalq raqsi – lazgi (2019) kabilar ham insoniyat nomoddiy madaniy merosining ro'yxatidan joy olgan.

O'zbekistonning YUNESKO bilan madaniy sohadagi hamkorligini Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Ahmad Farg'oniy, Imom Buxoriy, Kamoliddin Behzod singari buyuk alloma va davlat arboblarning tavallud kunlarining, Buxoro, Xiva, Samarqand, Termiz, Shahrisabz, Qarshi, Toshkent, Marg'ilon kabi tarixiy shaharlarning yubileylari, xalqimizning durdona adabiy meroslari "Alpomish" dosoni, "Avesto" tarixiy yozma yodgorligi hamda Xorazm Ma'mun akademiyasining tarixiy yubileylarining hamkorlikda katta tantana bilan o'tkazilganligi misolida ham ko'rishimiz mumkin⁴.

Bugun YUNESKO O'zbekistonning moddiy va nomoddiy merosini jahon

svilizatsiyasi madaniyatiga qo'shgan hissasini e'tirof etilishida beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. Bu madaniyatlararo muloqot jarayonida mamlakatimiz jahon xalqlari bilan o'zining munosib pozitsiyasiga ega bo'lib borib, O'zbekiston YUNESKOning bunday strategik faoliyatini qo'llab-quvvatlab, ikki tomonlama hamkorlikni rivojlantirish borasida tashkilotning ko'plab xalqaro hujjatlarini ratifikatsiya qilib kelmoqda. Jumladan, O'zbekiston YUNESKOning 2001-yil noyabrda qabul qilingan butun dunyoda madaniy xilma-xillikni saqlash va targ'ib qilishga yordam beradigan "Madaniy xilma-xillik to'g'risida Umumjahon deklaratsiyasi"ga qo'shilgan. Mazkur deklaratsiya madaniy xilma-xillikni tan olish, insoniyat birligini anglash va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga xizmat qilib kelmoqda.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat ideosferasi o'z taraqqiyoti jarayonida milliylik va umuminsoniylikning dialektik aloqadorligini taqozo etadi. Shuning uchun ham milliylik va umuminsoniylikni bir-biridan ayro holda ham, birini ikkinchisiga teskari qo'yib ham bo'lmaydi. Bu madaniyat, ma'naviyat va ma'rifat sohasidagi katta yo'qotishlarga sabab bo'lishi mumkin. Shunday ekan, jamiyat ideosferasini shakllantirishda umuminsoniylik va milliylikning dialektik aloqadorligini saqlab qolishi va uning rivojlanishiga xizmat qilishi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

⁴ <https://whc.unesco.org/en/statesparties/uz/> Tashrif: 14.02.2024

MUHAMMAD SHAYBONIYXON

Raya Ro'ziyeva Nurqulova – dotsent, Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada XV asrning oxirlarida Movarounnahr va Xurosondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, Shayboniyxon tomonidan Movarounnahr va Xurosonning istilo qilinishi, Shayboniylar davlatining tashkil topishi va uning davlatchiligimiz tarixida tutgan o'рни manbalar asosida yoritib berilgan.

Аннотация: В этой научной статье описывается общественно-политическое положение в Мавороуннахре и Хуросоне в конце XV века, завоевание Мавороуннахра и Хуросона со стороны Шайбонийхана, формирование Шайбонийского государства и его место в истории гсударства.

Abstract: This scientific article describes the socio-political situation in Movarounnahr and Khorasan at the end of the XV century, the conquest of Movarounnahr and Khuroson by Shayboniykhan, the formation of the Shaybonian state and its place in the history of the state.

Kalit so'zlar: mustaqillik, sulolalar tarixi, Shayboniyxon, Abdullanoma, ko'chmanchi o'zbeklar, Abdulxayrxon, Temuriyzodalalar, Movarounnahr, Xuroson, Shayboniyxonning o'limi, Shayboniyxonning davlatchiligimiz tarixida tutgan o'рни.

Ключевые слова: независимость, история династий, Шайбани-хан, Абдуллонаме, Кочманчи-узбеки, Абдулхаир-хан, Темуриизодалар, Маворауннахр, Хорасан, смерть Шайбани-хана, место Шайбани-хана в истории нашей государственности.

Keywords: independence, the history of the dynasty, Shaibani Khan, Abdullah nameh, Comanche Uzbeks, Abulkhair Khan, Temurizodalalar, Transoxiana, Khorasan, the death of Shaibani Khan, the place of Shaibani Khan in the history of our statehood.

Mustaqillik – o'zbek xalqining hayoti va milliy davlatchiligi tarixida tub burilish davrini boshlanishi bo'ldi. Tarixchilarimiz zimmasiga o'lkamiz tarixini xolisona va haqqoniy yoritish, unga adolat nuqtai nazaridan yondashish va baho berish kabi ulkan vazifalar qo'yildi. O'zbekistonning qadimgi tarixi va madaniyati, o'zbek xalqi va davlatchiligi tarixi, ilk shaharsozlik madaniyati, qadimgi madaniy aloqalar kabi mavzularga muhim e'tibor berilayotganligi ahamiyatga molikdir.

O'zbekiston tarixidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlarni aks ettiruvchi yozma manbalar va hujjatlarni yangi asoslarda o'rganish va uni targ'ib qilishda, o'zbek davlatchiligi tarixida, uning madaniy rivojlanishida sulolalar boshqaruvi, hukmdor sulolalarning vakillari alohida o'rin tutadi.

Tarixni xolis baholash va to'g'ri yozish, ayniqsa, XXI asrda voyaga yetayotgan farzandlarimizning ma'naviy barkamolligi, o'tmishdagi buyuk bobokalonlarimiz haqida to'g'ri tushunchaga ega bo'lishlari ham muhim hisoblanadi.

H.T.al-Buxoriy o'zining "Abdullanoma" (Sharafnomai shohiy) asarida yozganidek:

"Tarixlarni o'rganishdan keladigan foydaning qisqacha bayoni shuki, (kishilar) asrlar, davrlar va yillar davomida o'tgan oliy xoqonlar va qudratli sultonlarning xususiyatlarini to'liq mulohaza qiladilar va (ular) xususida yaxshi aql yuritadilar"¹.

Shu jihatdan ham, davlatchiligimiz tarixida muhim o'rin egallagan sulolalar tarixini haqqoniy o'rganish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Mamlakatimiz tarixida muayyan iz qoldirgan, yurtimiz mustaqilligi va markazlashgan hokimiyat o'rnatish uchun elimizda ma'naviy tarzda joriy bo'lib kelayotgan, mas'habimizni saqlab qolish uchun tinimsiz kurash olib borib, shunday janglardan birida shahid bo'lgan, qariyb 100 yil davom etgan Shayboniylar davlatining asoschisi, mohir lashkarboshi va ajoyib she'r va g'azallar muallifi, sulolaboshi Muhammad Shayboniyxondir.

Shayboniyxon va shayboniyzodalarning davlatchiligimiz tarixidagi buyuk xizmatlarini nazarda tutib, ularning faoliyatiga haqqoniy baho berishimiz kerak. Shayboniyxon va uning avlodlari bo'lgan hukmdorlar davlatchiligimiz tarixida o'zining munosib

¹ X.T.al-Buxoriy. Abdullanoma. Birinchi kitob. T.: Sharq, 1999. - B 18.